

UDK: 94(398)"652" 27:94(398)"652"

Izvorni naučni rad / Original scientific paper

Mersiha Imamović

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

mersiha.imamovic@untz.ba

RIMSKA PROVINCIJA DALMACIJA ZA VRIJEME KONSTANTINA VELIKOG I NJEGOVIH NASLJEDNIKA

Apstract: U radu su obrađene političke, privredne i religijske prilike u provinciji Dalmaciji za vrijeme vladavine Konstantina Velikog i njegovih nasljednika. Politička previranja, praćena građanskim ratovima, bila su naročito izražena u vrijeme II i III tetrahije, ali i nakon toga. U svim tim zbivanjima, provincija Dalmacija je, za razliku od Panonije, bila pošteđena ratnih dejstava. Zahvaljujući tome njena privreda je mogla sigurnije funkcionisati. U toku treće tetrahije kršćanima su bila otvorena vrata slobodnog ispovijedanja vjere, što je za posljedicu imalo stvaranje drugih vjerskih struja, koje su svoje mjesto našle i u provincijama Dalmaciji i Panoniji. Konstantin je izvršio reforme kojima je bila obuhvaćena i provincija Dalmacija. Izvjesne administrativne reforme Dalmacija je doživjela i u vrijeme Konstantinovih nasljednika, koje su obilježili opća kriza i sve veća neizvjesnost.

Ključne riječi: Rimsko carstvo, Dalmacija, Konstantin Veliki, Panonija, Licinije, Konstans I, Konstancije II, tetrahija, kršćanstvo.

Abstract: This study deals with political, economic and religious conditions in the province of Dalmatia during the reign of Constantine the Great and his successors. Political turmoil, followed by civil wars, was particularly significant during the II and III tetrarchies, but also afterwards. In all these events, the province of Dalmatia, unlike Pannonia, was spared war activities. Thanks to this, its economy could be safer to function. During the third tetrarchy, the doors of the free confession of faith were opened to Christians, resulting in the creation of other religious currents,

which were also found in the provinces of Dalmatia and Pannonia. Constantine made reforms that included the province of Dalmatia. Certain administrative reforms of Dalmatia have also occurred during the time of Constantine's heirs, marked by the general crisis and the growing uncertainty.

Keywords: Roman Empire, Dalmatia, Constantine the Great, Pannonia, Licinius, Constance I, Constantius II, tetrarchy, Christianity.

Uvodne napomene o prvoj tetrarhiji

Nagomilani problemi u društvenom i političkom životu Carstva, bili su produkt vojničke anarhije III stoljeća, i kao takvi nanijeli su štetu centralnom državnom aparatu. Rimaska država trebala je vladara koji će izvršiti korijentne reforme. Kreator novog vojnog i upravnog sistema bio je car Dioklecijan, koji je 293. godine uveo tetrarhiju (dva augusta i dva cezara), a radi bolje i funkcionalnije uprave u Carstvu. Carstvo je podijelio na dva dijela: Istočno sa prijestolnicom u Nikomediji, na čijem čelu je bio Dioklecijan i Zapadno carstvo sa prijestolnicom u Milanu, kojim je upravljao Maksimijan. Sebi za suvladara Dioklecijan je uzeo Galerija, koji je vladao iz Sirmijuma, dok je suvladar Maksimijana bio Konstancije Hlor sa prijestolnicom u Trieru na Rajni. Ovakvo četverovlašće, mnogi historiografi nazivaju prvom tetrarhijom. Reorganizacija Carstva očito je bila nužna, kako bi se zaustavila samovolja vojske. Tako su dotadašnje provincije usitnjene, odnosno smanjene i pored njih stvorene su nove provincije. Dioklecijan je 297. godine izvršio reorganizaciju Carstva tako što ga je podijelio na dvanaest dijaceza sa vikarima (*vicarus*) na čelu. Provincija Dalmacija je, sa još četiri Panonije, pripala dijacezi Panoniji (*Pannoniae*), te zajedno s dva Norika uključena u sastav prefektore Italije. Dijaceza Panonija, s četiri provincije: *Pannonia Savia* sa centrom u Sisciji (Sisku); *Pannonia Secunda* s glavnim gradom Sirmiumom (Sremska Mitrovica); *Pannonia Prima* sa središtem u Savariji (Szombatelj); i *Pannonia Valeria* sa središtem u *Sopianae* (Pečuh), često se spominje pod imenom Zapadni Ilirik.¹ On je odvojio jugoistočni dio Dalmacije (važniji gradovi Ulcinj (*Ulcinium*), Lješ (*Lisum*), Dokleja (*Doclea*) i Skadar (*Skodra*) i pripojio ga

¹ Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb, 1944, 69-70.

novoformiranoj provinciji Prevalis ili Prevalitani (*Praevalis* ili *Praevalitana*).² Potom je Prevalitanu priključio dijacezi Meziji (*Moesiae*), a dijacezu Meziju prefekturi Ilirik zvanou Istočni Ilirik.

Prva tetrahija je završena 305. godine abdikacijom Dioklecijana i Maksimijana. S obzirom da je Dalmacija pripadala dijacezi Panoniji, njom je upravljao Galerije, koji je bio najuporniji među pobornicima novog načina naslijeđivanja.³

U doba prve tetrahije provincijom Dalmacijom je upravljao prezid Marko Aurelije Jul (*Marcus Aurelius Iulius*).⁴ On je uredno provodio sva naređenja koja su dolazila od cara Dioklecijana, koji je inače bio najistaknutija ličnost u doba prve tetrahije. Tako je dalmatinski prezid, pored ostalog, vršio progone, zlostavljanja i ubistva kršćana. Najvjerovatnije je Marko Aurelije osudio na smrt dva salonitanska kršćanska poglavara 304. godine. Prvi koji je ubijen, zajedno sa nekoliko vjernika, bio je biskup Duje (*Domnius*)⁵ ili Dujmo kako ga nazivaju F. Bulić i J. Bervaldi.⁶ Drugi poglavar bio je Anastasije (*Anastasius*).⁷ Prije spomenutih mučenika, moguće je da je oko pedesetih godina III stoljeća u Dalmaciji djelovao biskup Venancije. On je stradao u Deliminijumu krajem šezdesetih godina III stoljeća.⁸ O njegovom radu i smrti kasnoantički izvori šute.

² Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović, Pljevaljsko područje u rimsko i ranovizantijsko doba, u: *Istorija Pljevalja* (ur. Slavenko Terzić), Pljevlja, 2009, 54-5.

³ Nenad Cambi, Dioklecijan u Splitu, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 42, Zagreb, 2010, 173.

⁴ Salmedin Mesihović, *Proconsules, legati et praesides. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije*, Sarajevo, 2014, 251-253.

⁵ Mihovil Abramić, O povjesti kršćanstva u Saloni, u: *Antička Salona*, (ur. Nenad Cambi), Split, 323; Emilio Marin, Biskupi Venantius, Domnio i Primus, u: *Starokršćanska Salona, Latina et Graeca*, Zagreb, 1988, 24-27.

⁶ Više o njemu: Frane Bulić - Josip Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, Zagreb, 1912-1913, 11-27.

⁷ Frane Bulić, M. AVRELIVS IVLVS. Praeses provinciae Dalmatiae, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata XXXVII*, Split, 1914, 121; M. Abramić, O povjesti kršćanstva u Saloni, 323.

⁸ Up: F. Bulić - J. Bervaldi, *Kronotaksa solinskih biskupa*, 23; Vesna Lalošević, Progonitelji kršćana u predaji salonitansko - splitske crkve, Znakovi i riječi. Signa et litterae, *Zbornik projekta „Mythos - cultus - imagines deorum“*, Zagreb, 2013, 171-173.

II i III tetrarhija i njene refleksije na provinciju Dalmaciju i Drugu Panoniju

Abdikacijom Dioklecijana i Maksimijana 305. godine započela je druga tetrarhija⁹ koja se, usljed građanskih ratova, vrlo brzo raspala. Novim vladarima Carstva postali su Galerije, koji je dobio na upravu Istočni dio carstva i Konstancije Hlor, kome je pripao Zapadni dio carstva. Njihovi suvladari su bili Maksimin Daja (na Istoku) i Flavije Valerije Sever (na Zapadu), dva cezara. Konstancije Hlor je umro 306. godine.¹⁰ Smrt svog suaugusta želio je iskoristiti Galerije kako bi postao prvi august. Bez njegovog pitanja, Konstancijeva vojska je odmah za augusta proglasila Konstancijevog sina Konstantina, ali Galerije ga je ipak imenovao za cezara, dok je Hlorovog suvladara Severa imenovao za augusta Zapadnog dijela carstva. Neprilike su postale još veće kada su Maksimijan i Maksencije uzurpirali vlast u Rimu u oktobru 306. godine. Nezadovoljni bivši pretorijanci (garda koju je ukinuo Galerije), proglasili su za auguste Maksencija i njegovog oca Maksimijana. Takva, nelegalna vlast, pored legalno izabranog cezara Konstantina, bila je neodrživa. Sukobi su i dalje nastavljeni. Sam Sever je, usljed neuspjeha da savlada uzurpatore i posljedica koje su ga snašle zbog tog poduhvata, izvršio suicid. Galeriju nije ništa drugo preostalo, nego da sam s vojskom poduzme mjere protiv uzurpatora. Ali, ni taj potez nije riješio haotičnu situaciju na Zapadu. Neprilike je počeo stvarati i Galerijev suvladar na Istoku, Maksimin Daja. Zbog nagomilanih problema i traženja izlaza za rješenje istih, Galerije je smatrao da bi u svemu ovome mogao pomoći Dioklecijan. Na takvu situaciju, a na Galerijev poziv, reagirao je i sam Dioklecijan. No, on se više nije želio vratiti na prijestolje. Bio je to kraj druge tetrarhije.

Novonastala nepovoljna situacija dovela je do sastanka u Kurnuntu (južno od današnjeg Beča). Godine 308. na Galerijev zahtjev, a uz Dioklecijanovu podršku, za novog augusta je izabran Licinije, koji ranije nije ni obnašao dužnost cezara. Time je utemeljena treća tetrarhija.¹¹ Iste godine Licinije je dobio upravu nad

⁹ Svetlana Pantelić, Flavije Valerije Konstantin (306-337.), *Bankarstvo* 5, Beograd, 2013, 138.

¹⁰ Dietmar Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, 2, durchgesehene und erweiterte Auflage, Darmstadt, 1996, 280.

¹¹ N. Cambi, Dioklecijan u Splitu, 177.

Ilirikom, Panonijom i Trakijom. Dok je Licinije boravio u Panoniji, kovao je svoj novac. Novčić s likom ovog cara slučajno je pronađen na području današnje Tuzle (*Salinae*), na Gradovrhu, a proizvod je sisačke kovnice.

Car Licinije

Car Licinije na aversu, a na reversu Jupiter stoji lijevo, klamiji vise s lijevog ramena, držeći munje i žezlo, orao s vijencem lijevo. U desnom polju nalaze se slova *S* i *N*,¹² dok je u donjem polju oznaka kovnice *SIS*. Riječ je o folisu (*foliis*), koji se počeo kovati u vrijeme II tetrahrije.

Treća tetrahrija obilježena je novim nedaćama. Godine 310. Maksimijan je izvršio suicid, a naredne godine Galerije je umro. Ubrzo potom, izbio je sukob između augustâ Konstantina i Maksencija. Bitka se dogodila kod Milvijskog mosta 312. godine.¹³ U ovoj bitci Konstantin je trijumfovao.

Naredne 313. godine Maksimin Daja je bio poražen kod Hadrijanopolja od strane Licinija. Nakon ovih nekoliko uzastopnih sukoba, u borbi za prevlast ostala su dva augusta (diarhija), Konstantin i Licinije. Do njihovog međusobnog sukoba došlo je 8. oktobra 316. godine¹⁴ kod Cibala (današnji Vinkovci).¹⁵ Ovu bitku Licinije je izgubio, a onda s ostatkom vojske pobjegao u Sirmijum, koji je zbog

¹² Up. s emisijama novca cara Licijana iz Siscije (http://www.wildwinds.com/coins/ric/licinius_l/i.html)

¹³ Lactantius, *De mortibus persecutorum*, (ed. J. L. Creed), Oxford 1989, 44; Amra Šačić, Vjerska politika Konstantina Velikog od dolaska na vlast do bitke kod Milvijskog mosta kroz vizuru savremene antičke historiografije, u: *Zbornik radova. Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta*, Sarajevo, 2013, 65-67.

¹⁴ Hrvoje Gračanin, Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji, *Scrinia Slavonica*, 10/2010, 42; Anita Rapan Papeša, Topografija Cibala u kasnoj antici, *Opuscula archaeologica*, 35, Zagreb, 2011, 212; Miroslava Mirković, Co-Regency: Constantine and Licinius and the political division of the Balkans, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 49, Beograd, 2012, 8-9.

¹⁵ Pored Sirmijuma (odakle je išao put ka Carigradu), *Cibalae*, *Mursa* i *Siscia* su bile glavne saobraćajnice u Panoniji.

nadolazeće Konstantinove vojske napustio i uputio se u Serdiku. Novu vojsku Licinije je okupio kod Hadrijanopolja, a za augusta Zapada proglasio je Valerija Valensa – svog vojskovođu u Iliriku. To je dodatno zasmatalo Konstantinu. Bitka se odigrala kod *Mardie*. S obzirom da je Licinije pobjegao, iako je imao brojniju vojsku, pobjednikom se može smatrati Konstantin. Uslijedilo je primirje, koje je koštalo života vojskovođe Valensa, i ustupanja balkanskih provincija Konstantinu. Tom podjelom Konstantin je dobio sve nekadašnje provincije na tlu Norika, Panonije, Gornje Mezije i Ahaje, koje su, tada, bile u sklopu dijaceza Panonije i Mezije,¹⁶ dok je Licinije ostao bez svih evropskih posjeda izuzev dijaceze Trakije. U slopu ovih podjela provincija Dalmacija je pripala caru Konstantinu.

Prema navedenom, Konstantin i Licinije su izvršili novu podjelu Carstva potpisivanjem mirovnog ugovora 1. marta 317. godine u Serdiki (današnja Sofija).¹⁷ Tada su izabrana tri nova cezara, dva Konstantinova sina, Krisp i Konstantin II, i sin Licinija, Licinije II, čime je na neki način obnovljena tetrahija, ali sada na porodičnoj osnovi, a ne kao ranije na izornoj. Dogovoreni mir između Konstantina i Licinija nije dugo trajao. Njihovi odnosi su bili vrlo brzo narušeni.

Do poraza od Konstantina, Licinije je boravio u Sirmijumu, odakle je pobjegao na Istok i preuzeo upravu nad Tračkom dijacezom (Donja Mezija i Skitija Minor),¹⁸ u evropskom dijelu Carstva i Malom Azijom, na istoku Carstva. Ugovorom iz 317. godine Konstantin i Licinije su se obavezali da na suparničku teritoriju, i jedan i drugi, mogu ući samo u slučaju napada barbarskih naroda. Zbog netrpeljivosti prema Liciniju, Konstantin se zalagao da očuva kakav - takav mir u provincijama koje su bile pod njegovom kontrolom.¹⁹ Kada su 322. godine Sarmati provalili u istočnu Panoniju Konstantin je vrlo brzo reagovao i taj napad odbio.

Poslije nove podjele Carstva nastupio je prividan mir, u toku kojeg je Licinije nastojao da pripremi vojsku za novi obračun sa Konstantinom. Na pomolu je bio novi građanski rat između dvojice pretendenta na carski prijesto. Do sukoba je došlo 324. godine. Povod rata bio je prodor Gota 323. godine preko Dunava u

¹⁶ Zosime, *Histoire nouvelle*, Tome I, II 20, 1, Livres I et II, (ed. F. Pashoud), Paris, 1971; Marina Hoti, Sisak u antičkim izvorima, *Opuscula archaeologica*, vol. 16, Zagreb, 1992, 150.

¹⁷ Isto.

¹⁸ M. Mirković, *Co-Regency*, 9.

¹⁹ Charles M. Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, London, 2004, 145-146.

područja koja su bila pod Licinijevom kontrolom i koja je on trebao štititi.²⁰ U ove događaje morao se uključiti i Konstantin, koji je vrlo brzo protjerao Gote. Nakon toga uslijedio je obračun između careva 3. jula 324. godine kod Hadrijanopolja.²¹ Bitka je završena isti dan u korist Konstantina. Bio je to kraj treće tetrahije. Licinije je pobjegao u Bizant, potom u Halkedon u Bitiniji. Međutim, Konstantin je bio odlučan da se riješi svog protivnika, pa je za njim krenuo u Bizant kojeg je zauzeo, a onda se uputio u Halkedon nadomak kojeg se odigrala ključna bitka 18. septembra 324. godine kod grada Hrispolisa.²² U pomoć Konstantinu došli su i Goti. Licinije je bio dva puta poražen, a potom zarobljen i odveden u Solun, gdje je jedno vrijeme živio u kućnom pritvoru. Ali, kada je pokušao da digno ustanak, Konstantin Veliki je naredio da bude ubijen zajedno sa svojim maloljetnim sinom Licinijem II, Konstantinovim sestrićem.²³ Pogubljen je 325. godine u Solunu. S njegovom smrću nastupili su mirniji dani za Carstvo.

Nakon smaknuća Licinija Carstvom je upravljao samo jedan vladar, Konstantin (324 - 337. godine), koji je rođen u Naissusu (današnji Niš), u Gornjoj Meziji.²⁴ Za novu prijestolnicu car je odabrao strateški veoma važan grad. Riječ je o Bizantu (*Bizantium*), na Bosforu, kome je promijenio ime u Konstantinopolis. Odmah, poslije definitivnog poraza Licinija, Konstantin je započeo izgradnju nove prijestolnice. Ona je svečano otvorena u maju 330. godine. Tada je Konstantinopolis dobio još jedno ime "Novi Rim". Na taj način, car Konstantin je podijelio Carstvo na Zapadno sa sjedištem u Rimu, u kojem je službeni jezik bio latinski i Istočno sa sjedištem u Konstantinopolisu, gdje je službeni jezik također bio latinski, a jezik komunikacije grčki, što je i razumljivo s obzirom na brojnost grčkog stanovništva.²⁵ U to vrijeme Rim je bio najnaseljeniji grad u cijelom Carstvu. Prema nekim procjenama Rim je, početkom Carstva imao

²⁰ Zosime 2.29 et la conversion de constantin, *Historia* 20, 1971, 334-353.

²¹ C. M. Odahl, *Constantine and the Christian Empire*, 205-206.

²² A. Šačić, Vjerska politika Konstantina Velikog od dolaska na vlast do bitke kod Milvijskog mosta kroz vizuru savremene antičke historiografije, 68.

²³ Michael Grant, *The Emperor Constantine*, London, 1993, 47-48; Fik Meijer, *Emperors don't die and bed*, London, 2004, 121.

²⁴ Hans A. Pohlsander, *The Emperor Constantine*, New York, 2004, 14.

²⁵ Georgije Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd, 1969, 66; B. Rochette, Language Policies in the Roman Republic and Empire, in: *A Companion to the Latin Language* (tr. J. Clackson), Blackwell, 2011, 560; Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, 5.

između jedan i dva miliona stanovnika.²⁶ Sama površina Rima iznosila je, možda 181.000 hektara s oko 1,200.000 stanovnika,²⁷ čiji broj se smanjio u vrijeme Marka Aurelija, da bi opet porastao za vrijeme Konstantina, ali od kraja IV stoljeća, taj broj se konstantno smanjivao.

Od 330. godine Konstantin je boravio u novoj prijestolnici, zaokupljen odbranom granice na donjem Dunavu. U decembru 333. godine on je najmlađeg sina Konstanta proglasio cesarom, a dvije godine kasnije, istom čašću je nagradio nećaka Dalmacija, dok je njegovom bratu Hanibalijanu, mužu svoje kćerke Konstantine, dodijelio titulu kralja kraljeva i upravu nad narodima na istočnim granicama Rimskog carstva.²⁸

Tokom svoje vladavine Konstantin se pokazao kao veoma sposoban vladar. Preuredio je carsku upravu, vojsku je podijelio na pograničnu i pokretnu. Dok je prva bila smještena na granicama i čuvala mir unutar Carstva, dotle je druga bila u pripravnosti i, u trenucima neke opasnosti na granici, djelovala iz pozadine, te pratila cara na njegovim vojnim pohodima. Car je uspostavio službu vojnih načelnika, odnosno glavnih vojskovođa na čelu legija. To je učinio nakon što je prefektima pretorija ukinuo vojne ovlasti, učinivši ih tako najvišim civilnim službenicima, dok je pretorijance potpuno raspustio. Uveo je i dvije nove službe na dvoru, kvestora i načelnika službi. Sproveo je i novčanu reformu počevši kovati čisti zlatnik koji je postao glavna moneta u Carstvu.²⁹

U aprilu 337. godine car Konstantin se iznenada teško razbolio. Krenuo je iz Konstantinopolisa prema Helenopolu, rodnom gradu svoje majke, u tamošnje terme. Sluteći da mu je došao kraj, odlučio je da se krsti. Na povratku u Konstantinopolis, on je jedva dospio do mjesta Ankirone, predgrađa Nikomedije. Tu je zastao i pozvao nekoliko biskupa, a među njima i Euzebija Nikomedijskog, koji ga je krstio. Tom prilikom car je obećao da će živjeti na mnogo kršćanskiji način ukoliko se oporavi od teške bolesti.³⁰ Međutim, bolest je bila mnogo

²⁶ Gregory S. Aldrete, *Daily Life in the Roma City: Rome, Pompeii and Ostia*, Westport, CT: Greenwood Press, 2004, 22.

²⁷ Catherine Chamontin, *Velike civilizacije svijeta*, Rijeka, 2005, 419. Teško je utvrditi tačnu veličinu grada (u vrijeme Augusta), čije se procjene baziraju na distribuciji i uvozu žita, kapacitetu vodovoda, gustoći naseljenosti, gradskim granicama i tome slično.

²⁸ *Zosime 2.29 et la conversion de constantin*, *Historia* 20, 1971, 334-353.

²⁹ G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, 62 – 63.

³⁰ M. Mirković, *Co-Regency*, 14.

jača od njegove želje. Umro je u maju 337. godine. Nakon toga, njegovo tijelo je preneseno u Konstantinopolis, u crkvu Svetih Apostola, gdje je i pokopano. Njegovi savremenici su mu već tada bili dodijelili titulu *Magnus* (Veliki). Kršćani u Istočnom dijelu carstva su ga smatrali svecem. Nakon Konstantinove smrti, vlast u Carstvu su preuzeli njegovi sinovi Konstantin II, Konstancije II i Konstans I.³¹ Oni su odmah uklonili sve svoje rođake koje su smatrali potencijalnim neprijateljima.

Vjerska politika u toku i poslije treće tetrarhije

U toku treće tetrarhije, 313. godine, Licinije je, zajedno s Konstantinom, izdao *Milanski edikt* o toleranciji kršćana i potpunom izjednačavanju kršćanstva sa rimskom vjerom. U ediktu su izložena osnovna načela nove vjerske politike, koja se odnosila na vjersku toleranciju za sve religije. Na taj način, oba augusta su željela osigurati podršku kršćana. Međutim, Licinije nije bio dosljedan u poštivanju ovog akta. On je vršio masovne progone kršćana i oduzimao njihovu imovinu u provincijama koje su bile pod njegovom upravom.

Za razliku od svog suvladara, Konstantin se brinuo i za kršćansku zajednicu. U vezi s tim, on je naredio da se sva oduzeta imovina vrati kršćanskoj crkvi,³² a episkopi su 318. godine dobili sudske funkcije.³³ Postavlja se pitanje, šta je Konstantina navelo na ovakav čin? Je li u pitanju borba za opstanak Carstva, kojeg su kršćani ozbiljno ugrožavali ili je pak nešto drugo? Teško je reći koga je car Konstantin više doživljavao, boga Sunca ili Isusa Krista, s obzirom da je svojim vojnicima često naređivao da se klanjaju bogu Mitri.³⁴ U ulozi velikog pontifika, starao se i o kršćanstvu i o tradicionalnoj rimskoj religiji, čime je poštovao Milanski edikt. To potvrđuje i njegovo pismo stanovnicima istočnih provincija iz 324. godine u kojem kaže: „Neka svako zadrži ono što mu duša želi, i to propovijeda“. Neki antički pisci govore o Konstantinu kao kršćaninu, poput

³¹ Zosime 2.29 et la conversion de constantin, *Historia* 20, 1971, 334-353.

³² Eusebius, *Ecclesiastical History* I-II, X 5, (ed. K. Lake - J.E.L. Oulton), Cambridge Mass.-London 1926-1932, 15-17.

³³ Miroslava Mirković, *Pozno Rimsko carstvo od Dioklecijana do Teodorikova osvajanja Italije*, 284-493., Beograd, 2016,135.

³⁴ Eusebius, VC 4.20.

Euzebija, koji kaže da je jedino Konstantin proklamovao riječ Hristovu, dok Zosim navodi da je njegovo opredjeljenje za kršćanstvo imalo za cilj smirivanje savjesti i dobijanje oprostaja za učinjena djela.³⁵ Orozije ističe da je Konstantin bio prvi car kršćanin.³⁶ Iako spomenuti pisci navode Konstantinovo preobraćenje, Hijeronim³⁷, a potom i Izidor iz Sevilje³⁸, kažu da je car tek pred smrt bio kršten od nikomedijskog arijanskog biskupa Euzebija, zbog čega oba pisca izražavaju žaljenje.

Kako god bilo, vjerovatno je i sam car, poučen iskustvom svojih prethodnika, nastojao izbjeći nove sukobe s brojnom masom, koja je imala drugačije religijske poglede u odnosu na višestoljetnu rimsku vjeru. Osim toga, Kršćanska crkva nije bila jedinstvena po pitanju dogme, pa je Konstantin želio da riješi te sporove.³⁹ Stoga je on, najprije iz političkih razloga, odlučio da prizna kršćanstvo kako bi održao jedinstvo i stabilnost Carstva, koje je u njegovo, kao i u vrijeme njegovog prethodnika Dioklecijana, skoro neprekidno bilo suočeno s neprijateljima, kako izvan granica Carstva tako i sa unutarnjim protivnicima.

Ubrzo, nakon Nikejskog sabora održanog 325. godine i donošenja općeg crkvenog zakona, dolazi do širenja kršćanstva u provinciji Dalmaciji, o čemu svjedoči održavanje crkvenog koncila u Akvileji 387. godine. Nešto kasnije, 414. godine stvorena je kršćanska metropolija za provinciju Dalmaciju, čije je sjelo bilo u Saloni.⁴⁰ Ona je obuhvatala gradove: *Arbu* (Rab), *Jader* (Zadar), *Scardonu* (Skradin), *Naronu*, *Epidaurum* (Cavtat), *Bistue Novu*, *Stridon* i *Kateru*.⁴¹

Od IV do VII stoljeća postojala je crkvena organizacija i u važnijim središtima susjednih dalmatinskih provincija, kao naprimjer u Gornjoj Meziji, sa gradovima Singidunumom i Viminaciumom, Prevalitani, Panoniji Secundi, sa sjedištem

³⁵ Navodno je Konstantin 326. ubio svog sina Krispa zbog preljube s maćehom Faustom, koja je također nastradala. Vidi: *Zosime 2.29 et la conversion de constantin, Historia 20*, 1971, 334-353.

³⁶ P. Orosius, VII 28, 1-2.

³⁷ Hans A. Pohlsander, *The Emperor Constantine*, New York, 2004, 83.

³⁸ Isto. (Hijeronim i Izidor Seviljski iskazuju žaljenje zbog toga što je cara Konstantina krstio arijeviski biskup, jer je arijansko učenje u kršćanskoj crkvi smatrano krivovjerjem.)

³⁹ Značajan ideološki faktor bile su crkve u Aleksandriji, Antiohiji, Rimu, Konstantinopolisu i Nikomediji, čija su vjerska ubjeđenja dodatno utjecala na nestabilne prilike u Carstvu.

⁴⁰ M. Abramić, O povijesti kršćanstva u Saloni, 323; Bego Omerčević, Stanje u provinciji Dalmaciji u prvoj polovini V stoljeća, *Društvene i humanističke studije*, 2, Tuzla, 2017, 203, bilj. 5.

⁴¹ Isto.

u Sirmijumu,⁴² kao i u nekim drugim udaljenijim provincijama. Biskupija u Sirmijumu je sigurno postojala još u vrijeme Dioklecijana,⁴³ kada su u njegovim progonima 304. i 305. godine stradali i sirmijski biskupi, od kojih su najpoznatiji sv. Irinej, sv. Demetrije, sv. Anastazija i sv. Polion Cibalski.⁴⁴ Pored spomenutih mučenika, tu su i mučenici koji su bili zahvaćeni ediktom 304. godine: Kladije, Kastorije, Simpronijan i Nikostrat, a kasnije im se pridružio i učenik Smplicije. Njihova smrt se može datirati poslije abdikacije cara Dioklecijana, s početka druge tetrarhije. Godine 307. život je izgubio i sv. Sinerot, koji je također bio pripadnik Sirmijumske kršćanske zajednice, a od 304. do 307. se skrivao. Od vremena Konstantina, Sirmijska biskupija se razvija i uzdiže u rang metropolije.⁴⁵ Prostor današnje Bosne i Hercegovine je svoju prvu biskupiju dobio u V stoljeću.⁴⁶

Trgovina kršćanskim predmetima, koji su proizvođeni na području Dalmacije, bila je veoma zastupljena u skoro svim provincijama Rimskog carstva. Glavni trgovački put, tzv. „zapadni put“ vodio je preko Jadranskog mora i Dalmacije na sjever, do Panonije.

O zaživljavanju kršćanstva na području provincije Dalmacije svjedoče nam brojni sakralni i drugi spomenici. Jedan takav je pronađen na području današnje Zenice. Riječ je o natpisu na nadgrobnoj ploči s uklesanim kukastim krstom.⁴⁷ Vremenom, kršćanstvo se iz gradova postepeno širilo na okolne teritorije. Na područje Kvarnera, Vinodola i Rijeke, kao i današnje Bosne i Hercegovine, kršćanstvo se kasnije proširilo.⁴⁸

⁴² Branimir Gabričević, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, 1987, 284, 287; Hrvoje Gračanin, *Kršćanstvo i crkva u kontinentalnoj Hrvatskoj u ranom srednjem vijeku (VI-XI st.)*, *Crkvena kulturna dobra Analecta*, 6, Godišnjak Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb, 2008, 70.

⁴³ Mirja Jarak, *Povijest kršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske*, u: *Od Nepobjedivog Sunca do Sunca pravde: rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 1994, 17-39, 17-39.

⁴⁴ Više o mučenicima: Aleksandra Smirnov-Brkić, *Religijska slika rimske provincije Pannonia Secunda u 4. veku nove ere*, (doktorska disertacija), Novi Sad, 2015, 50-102.

⁴⁵ Rajko Bratož, *Crkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnos med Sirmijem in Akvilejo*, *Zgodovinski časopis*, 4/37, Ljubljana, 1983, 259-272.

⁴⁶ Veljko Paškvalin, *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone: Arheološka istraživanja kasnoantičkog kršćanstva u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2003, 115.

⁴⁷ Dimitrije Sergejevski, *Vodič po zbirci kamenih spomenika Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Sarajevo, 1947, 13.

⁴⁸ B. Omerčević, *Stanje u provinciji Dalmaciji u prvoj polovini V stoljeća*, 203-205.

Crkveni sabori, prvo u Nikeji 325. godine, a potom i u Konstantinopolisu 381. godine raspravljali su o doktrinalnom pitanju - pitanju Isusovog bitka.⁴⁹ Na ovim saborima skoro su sve veće kršćanske zajednice prihvatile učenje o svetom Trojstvu. Bilo je i onih koji nisu prihvatili učenje o Trojstvu Božije ličnosti, a time ni tekst iz Novog zavjeta po kojem Otac, Sin i Sveti Duh predstavljaju Boga. Dakle, u pitanju je jednodušnost Oca, Sina i Svetog Duha.⁵⁰ Zavisno od njihovog opredjeljenja oni su se međusobno podijelili u više struja: modalistički monarhijanizam, monarhijanci, pneumatomahi ili makedonijanci, subordinacijanizam, arijanci⁵¹ i drugi. Protivnici učenja o Trojstvu Božije ličnosti zastupali su shvatanje da Isus Krist nije isto isto što i Bog, nego da je on usvojeni Božiji sin obasut njegovim duhom. Aleksandrijski svećenik Arije na saboru u Nikeji suprotstavio se episkopu Aleksandrijske crkve Atanasiju koja je zastupala učenje da je Isus Bog i Sin Božiji. Arije je zastupao shvatanje da Isus nije ni Bog ni Božiji sin, već da je običan čovjek. Zbog svojih stavova, Arije je bio protjeran u Ilirik (ne zna se tačno mjesto), gdje se zadržao do 336. godine. Tako je arijansko učenje svoje sljedbenike našlo i među ondašnjim stanovnicima Dalmacije i Panonije. Ovakva kazna za Arija i njegove sljedbenike nije dala očekivane rezultate. Učenje Arija nije uništeno. Naprotiv, ono se još više proširilo, naročito nakon Konstantinove smrti 327. godine, kada je ostvarilo gotovo potpunu dominaciju u istočnoj kršćanskoj crkvi.⁵²

Izgleda da je arijanstvo bilo više prihvaćeno u Panoniji, negoli u Dalmaciji. Naime, Arije je zadobio povjerenje biskupa Murse - Valensa, te biskupa Singidunuma - Urzacija. Sirmijum je bio grad gdje je arijanstvo uzelo dosta maha, pa je u ovom gradu održano nekoliko sabora (351., 357., 358., 378.)⁵³, koji su imali za cilj suzbijanje arijanstva. Pristalica arijevske učenja bilo je i u Saloni. B. Migotti ih vidi u kleru

⁴⁹ Georgije Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324-1453*, Zagreb, 2002, 9.

⁵⁰ Thomas D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981, 225.

⁵¹ Norman P. Tanner, *Decrees of the Ecumenical Councils*, Georgetown University Press, 1990, 31; Philip Schaff, *History of the Christian Church, Nicene and Post - Nicene Christianity: From Constantine the Great to Gregory the Great A.D. 311-590*, Vol. 3. Peabody: Hendrickson Publishers 1996, 639; Branko Jozić, *Isus je Božji sin. Oglad o genezi arijanizma, Crkva u svijetu*, vol 27, br.1-2, Split, 1992, 65 - 77.

⁵² T. D. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 225.

⁵³ Branimir Gabričević, *Kršćanstvo u Iliriku do dolaska Slavena*, u: *Antička Salona*, Split, 1991, 334-335.

i narodu, smatrajući da su tako iskazivali neraspoloženje prema Rimljanima.⁵⁴ Arijanstvo je doživjelo poraz 381. na saboru u Akvileji.⁵⁵ Međutim, arijansko učenje bilo je prisutno kod germanskih naroda koji su kasnije pohodili Panonijom i Dalmacijom (Vizigoti, Ostrogoti, Gepidi, Langobardi). Od V stoljeća oni su počeli postepeno napuštati arijanstvo. Posljednji koji su to učinili bili su Langobardi.⁵⁶

Privredne i političke prilike u provinciji Dalmaciji (s osvrtom na Drugu Panoniju)

I Konstantin je kao i Dioklecijan reformisao novac, uvodeći *solidus* (zlatnik koji je zamijenio dotadašnji *aureus*) težak 4,55 grama. Ovaj *solidus* (bez izmjena) se zadržao sve do vremena Komnina. Uz zlatni novac, Konstantin je kovao i srebreni novac *seliqua* koji je težio 2,24 grama.⁵⁷ Dioklecijanov prirodni porez *annona* vremenom je Konstantin zamijenio za novac. Nasljednici Konstantina, njegovi sinovi Konstancije i Konstans su također reformisali novac, s ciljem da spriječe pad njegove vrijednosti. Međutim, to im nije pošlo za rukom. Inflacija se nastavila.

Skoro cijelo četvrto stoljeće, Rimsko carstvo su pratili carski i uzurpatorski sukobi, a uz to i sve veće prisustvo barbara i pojačana barbarizacija pojedinih njegovih dijelova. Do ovakvih pojava došlo je usljed smanjenja vojnih potencijala, s jedne strane i primanja barbara u rimske vojne redove, s druge strane. Kao nadoknadu za pristanak da se bore u sklopu rimskih vojnih jedinica barbari su dobijali zemlju.

U sukobu s Licinijem, Konstantin je 314. godine zauzeo i kovnicu novca u Sisciji,⁵⁸ kada opet počinje kovanje srebrenog novca.⁵⁹ Godine 316. Konstantin

⁵⁴ Branka Migotti, Dalmacija na razmeđu Istoka i Zapada u svjetlu međusobnog odnosa jaderske i salonitanske ranokršćanske crkve", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, br. XXIV. - XXV., str. 163 - 182, Zagreb, 1991-1992, 166.

⁵⁵ Hrvoje Gračanin, Crkveni ustroj u kasnoantičkoj južnoj Panoniji, *Croatia christiana periodica*, 38/73, Zagreb, 2014, 2.

⁵⁶ Stephen Etches, *Pregled povijesti crkve*, Church History, Krapina, 2005, 19.

⁵⁷ G. Ostrogorski, *Povijest Bizanta 324-1453*, 9.

⁵⁸ Kovnica novca u Sisciji je osnovana šezdesetih godina III stoljeća, za vrijeme cara Galijena (Vidi: M. Hoti, Sisak u antičkim izvorima, 147.

⁵⁹ Od 324. brončani novac u Sisciji je kovalo pet kovnica. (M. Hoti, Sisak u antičkim izvorima, 150.)

dolazi u Sirmijum gdje je provodio dosta vremena, do 322. godine.⁶⁰ Tu je između 316. i 317. godine otvorio kovnicu zlatnog novca koja je mogla raditi do 325/326. godine.⁶¹ Dvije kovnice novca, u Sisciji i Sirmijumu, za vrijeme Konstantinovitih nasljednika (351-361.) dominirale su u Drugoj Panoniji,⁶² s tim što je u vrijeme Konstancija II, dok su se vodile borbe protiv uzurpatora, kovnica novca iz Siscije premještena u Sirmijum 350. godine.

Car Konstans I

Oštećeni folis sa Gradovrha na aversu prikazuje cara Konstansa I (337-340.), a na reversu dva vojnika koji drže koplja i štitove s dva standarda između njih s tankim osovinama. Na reversu je oznaka *SIS* (kovnica *Siscia*).⁶³

Car Konstancije II

Još jedan novčić pronađen na Gradovrhu pripada Konstantinovu nasljedniku caru Konstanciju II (337-361.). Riječ je o folisu iskovanom u današnjem Arlesu (*Arlatum*). Na aversu ovjenčan lovorovim vijencem, a na reversu je motiv vrata vojnog logora sa zvijezdom iznad i natpisom *PROVIDEN-TIAE CAESS*. Ispod

⁶⁰ Up: András Mócsy, *Pannonia and upper Moesia, A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London - Boston, 1974, 277; Miroslav Jeremić, *Sirmium-grad na vodi. Razvoj urbanizma i arhitekture od I do VI veka*, Beograd, 2016, 116.

⁶¹ Miroslava Mirković, *Pozno Rimsko carstvo. Od Dioklecijana do Teodorikova osvajanja Italije 284-493.*, Beograd, 2016, 128.

⁶² Tatjana Bendarević, *Ostava bronzanog novca 4. veka iz Srema, Numizmatičar*, 30, Beograd, 2012, 176.

⁶³ Up. s emisijama novca cara Konstansa iz Siscije (<http://www.wildwinds.com/coins/ric/constans/i.html>)

vrata logora nalazi se oznaka kovnice AR.⁶⁴ Dakle, riječ je o novčiću koji je iskovan u današnjoj Francuskoj, što svjedoči o kretanju vojnika ili drugih ljudi koji su na neki način posredovali u prometu ovog novca.

Na osnovu predstavljenih (slučajno pronađenih) novčića može se zaključiti da je između današnje Tuzle i Siscije, a vjerovatno i s drugim provincijama, postojala određena veza. Možda najprije vojna ili jednostavno veza između stanovnika Gradovrha, koji su posjedovali određene životne potrepštine, pa je s tim u vezi moglo i doći do uspostavljanja robno-novčane trgovine. Područje današnje Tuzle pripadalo je provinciji Drugoj Panoniji (*Pannonia Secunda*), koja je bila u sastavu dijaeze Ilirik. Jedna od cesta koja je zahvatala današnju Bosnu i Hercegovinu išla je pravcem *Siscia - Sirmium*, dok je dolinom rijeke Drine išla cesta *Sirmium XXX - Gensis XV* (Lešnica na Mačvi) - *Ad Drinum... Argentaria*.⁶⁵ Stanica *Ad Drinum*, nalazila se kod Zvornika (današnja Drinjača),⁶⁶ a bila je predzadnja na trasi prema posljednjem određištu *Argentaria*. Trasa ceste *Sisica - Sirmium* nije u potpunosti precizirana, ali je bitno istaći da je jednim dijelom zahvatala i područje današnje Bosanske Posavine i Semberije, a vjerovatno je jedna cesta iz Posavine vodila prema današnjem tuzlanskom području (*Salinae*).⁶⁷ Rimsku cestu koja ide iz Semberije, spominje francuski konzul Šomet de Fose u svom djelu *Putovanje po Bosni 1807. i 1808.* Govoreći o starinama u Bosni, gdje spominje rimskog cara Trajana, on kaže:

(...) „Ima, međutim jedan sigurniji spomenik moći ovog cara. U ogromnoj šumi koja se prostire od Spreče pa do blizu Bijeljine, na dužini od više milja, ima ostataka lijepog puta koji je on pravio da prevede u Dakiju legije koje su garnizonovale u Iliriji. Put je pravljen od velikih kamenih ploča i širok oko petnaest stopa.“⁶⁸

⁶⁴ Up. s emisijama novca cara Konstansa II iz Arlesa (http://www.wildwinds.com/coins/ric/constantius_II/i.html, RIC VII 284.)

⁶⁵ Ovdje je izostavljen broj milja (Ivo Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, ANU BiH, Djela XLVII, CBI 2, Sarajevo, 1974,186.)

⁶⁶ Esad Pašalić, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1960, 50-51, 74-75; Enver Imamović, *Rimske rudarske ceste na području Bosne i Hercegovine, Prilozi*, Časopis Instituta za istoriju u Sarajevu, XX/21, Sarajevo, 1985, 43.

⁶⁷ Mersiha Imamović, Bego Omerčević, *Urbanizacija bosanskohercegovačkih prostora u vrijeme rimske uprave, Acta Illyrica*, 1, Sarajevo, 2017, 71.

⁶⁸ Šomet de Fose, *Putovanje po Bosni 1807. i 1808.*, Paris 1922. (prev. Milenko S. Filipović, Šomet de Fose i njegovo delo o Bosni), *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 1971, 190.

Nažalost, ni do danas nisu urađena opsežnija arheološka istraživanja na osnovu kojih bi, vjerovatno, bila ustanovljena preciznija trasa rimske ceste koja je vodila prema današnjoj Tuzli, koja je još od neolita, zahvaljujući izvorima slane vode, bila naseljena. Sudeći na osnovu dosad pronađenih arheoloških nalaza ovo rudonosno područje nisu svojevremeno zaobišli ni Rimljani. Opisujući ovaj kraj, Vejsil Ćurčić ističe da je područje koje je smješteno između rijeka Drine i Save, jedno od najplodnijih na tlu današnje Bosne i Hercegovine. Nadalje on kaže:

„Sjeverozapadno od 'Obrenovog Hana' i istočno od ceste Donja Tuzla - Breške leži na jednom strmenitom, sa svih strana izoliranom vrhu u gustoj šikari 'Gradina od Solina'. U naokolo je opasana zatvorenim okruglastim bedemom a ima u promjeru nekih 50 m. Visina je bedema na unutrašnjoj strani mjestimice samo 50 cm a izvana visina ne prekoračuje nigdje 1 m i prelazi u strme klisure. Na istočnoj strani, 8 - 10 m od nasipa, vide se bedemi zidani iz običnog kamena i maltera pomiješana sa ciglom. Između bedema i nasipa onda u unutrašnjosti nasipa vide se gromilice sa ostatcima sličnih temeljnih zidina iz sječenog kamena i sedre. Malo niže ispod gradine na sjeverozapadnom obronku nalaze se također slične temeljne zidine od manje zgrade; po svoj prilici stajala je ovdje kakva kula. Po stranama ovog vrha razasute su hrbine iz prehistorijskog doba i jedna alatka (nož)? iz crnoga kvarca. Nadalje ima osobito na istočnom obronku množina sivih i crvenih, na kolu pravljenih hrbina i fragmenata rimskih cigala. Po tome je 'Gradina od Solina' prehistorijska utvrda, moguće još iz mlađeg kamenog doba, na kojoj su se u kasnije doba Rimljani naselili. (...) "I u neposrednoj blizini ovih vrela čini se da je bila rimska naseobina ili utvrda (?) na gore spomenutoj 'Gradini od Solina'".⁶⁹

Svoje tvrdnje o prehistorijskoj utvrđi, a potom rimskom objektu Vejsil Ćurčić je potkrijepio arheološkim nalazima pronađenim na Gradovrhu u Solini (današnja Solina, Tuzla) ili "Gradina od Solina", kako on naziva ovo naselje. Međutim, njegove tvrdnje, da su svojevremeno Rimljani naselili Gradovrh, kasnije je odbacila Milica Baum. Ona je smatrala da konfiguracija terena ne odgovara rimskom principu podizanja naselja, kao ni nalazi (rimske cigle i crijepa), koje spominje Ćurčić, nego da je riječ o prehistorijskom naselju, te da

⁶⁹ Vejsil Ćurčić, Prilozi poznavanju prehistorijskog rudarstva i talioničarstva brončanog doba u Bosni i Hercegovini, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1908, 78-79.

pronađeni arheološki nalazi na Gradovrhu ukazuju samo na postojanje takvog, možda ilirskog naselja.⁷⁰

Rimska cigla sa Gradovrha

Zbog svega navedenog, kao i zbog nedovoljne istraženosti ovog lokaliteta, ne može se isključiti postojanje nekog tipa rimskog civilnog naselja ili utvrde, posebno što o tome svjedoče nalazi rimskih novčića i jedna, prije nekoliko godina, slučajno pronađena rimska cigla. Istina je da su Rimljani podizali naselja u ravničarskim predjelima, i da je stanovništvo mahom napuštalo prethistorijska - gradinska naselja i spuštalo se u nizinske krajeve. Međutim, i pored svega, u pojedinim gradinskim naseljima život je nastavljen i u rimsko doba.⁷¹

⁷⁰ Milica Baum, *Župa Soli, Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, I, Zavičajni muzej u Tuzli, Tuzla, 1957, 10-11.

⁷¹ Više o tome: Davor Bulić, *Kontinuitet i diskontinuitet naseljenosti Istre na razmeđu prapovjesti i antike*, *Tabula*, 12, Pula, 2014, 65-78.

Iz IV stoljeća je dosta novca pronađeno na lokalitetu Šepkovčica (20 km jugoistočno od Zagreba). Pronađeni novac je, u najvećoj mjeri, pripadao Konstantinovoj i Valentijanovoj dinastiji. Dok su neki primjerci novca kovani u Sisciji, ostali vuku porijeklo iz nekih drugih krajeva Carstva.⁷² Među pronađenim primjercima novca bilo je i onih koji su pripadali Konstantinovim prethodnicima. Sigurno su, značajnu ulogu u proizvodnji gotovog novca, tokom IV stoljeća, imali rudnici Dalmacije, prvenstveno današnje istočne Bosne i današnje zapadne Srbije.⁷³ To nam jasno govori da je došlo do izvjesnog poboljšanja privrednih prilika, ali samo do 351. godine, kada se situacija naglo promijenila. U prilog tome govore nam i činjenice koje se odnose na neznatan broj ostava iz prve polovine IV stoljeća. Pronađeni ostaci amfora u moru, nadomak utvrđenja Lopar u Novom Vinodolskom i južnije, u mjestu Povile, također nam govore da su prilike bile stabilne za neometane trgovačke veze na ralaciji *Tarsatica - Senia*⁷⁴ i dalje, vjerovatno, prema Zadru. Primorski gradovi provincije Dalmacije su, u to vrijeme, dobili još više na značaju, prvenstveno zbog svojih luka koje su u nesigurno doba, pored svakodnevnog trgovačkog prometa, predstavljale značajna vojna pristaništa. Jednako tako, bila je važna i uloga otoka koji su bili prirodno zaštićeni, a u strateškom pogledu veoma važni za nesmetanu plovidbu vodama Jadrana. U prilog ovakvim konstatacijama govore nam ostaci amfora iz IV stoljeća, koje su bile porijeklom iz Afrike, a iste su pronađene na lokalitetima *Polače* na Mljetu, *Pharia* na Hvaru, *Ubli* na Lastovu i *Lumbardi* na Korčuli.⁷⁵

Od polovine IV stoljeća, stanje u ovom dijelu Rimskog carstva postalo je krajnje nestabilno. Pojačana nesigurnost saobraćaja na relaciji Argentarija - Panonija, dovela je do osjetnog smanjenja priliva srebra i olova u panonske kovnice novca. Zato je car Konstancije II odlučio da obustavi rad jedne kovnice

⁷² Ukupno 331 komad novca, a 330 pripada rimskom dobu. Vidi: A. Pavlović, Numizmatički nalazi s lokaliteta Šepkovčica, *Opuscula Archeologica*, 35, Zagreb, 2011, 266-271. Za vrijeme cara Konstantina, 327. godine sproveden je princip koji je uveo Dioklecijan, prema kojem je svaka dijaceza imala kovnicu novca.

⁷³ Ante Škegro, *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Zagreb, 1999, 73.

⁷⁴ Andrej Janeš, Nove spoznaje o utvrdi Lopar u Vinodolskom, Preliminarni rezultati arheoloških istraživanja 2011-2013, *Vinodolski zbornik*, 15, Crikvenica, 2014, 9.

⁷⁵ Ivančica Schrunck, Dioklecijanova palača od 4. do 7. st., *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser sv. XXII, Zagreb, 1989, 91.-102; Alenka Miškec, Die Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien, *Abteilung*, XVIII, Istrien, Mainz, 2002, 177-194

u Sisciji. Kao posljedica prekida njenog rada javlja se smanjenje priliva novca u zaleđe provincije Dalmacije. Na povećanu nestabilnost i nesigurnost života u dalmatinskim krajevima upućuju nas i ostave novca iz vremena cara Valentijana I (364.-375.), iz okoline Šapca i Loznice.

Dok su područja današnje Bosne i zapadne Srbije bila od velikog značaja za Rimsko carstvo, prvenstveno zbog eksploatacije rude srebra i izvoza čistog srebra, dotle su primorske oblasti, kao što su Liburnija i Naron, bile važne za uzgoj poljoprivrednih kultura, među kojima je posebno mjesto pripadalo uzgoju masline i proizvodnji maslinovog ulja. Dalmatinski lokalitet Muline, na području Liburnije, poznat je po svom, za to vrijeme savremenom i savršenom torkularu (presi), koji je služio za dobijanje maslinovog ulja.⁷⁶ Na području Mogorjela pronađena su još dva torkulara, za dobijanje vina i maslinovog ulja. Postoje procjene da je za oko 400 godina moglo biti proizvedeno i do 4000 litara maslinovog ulja.⁷⁷ Odmah iza uzgoja masline slijedi uzgoj vinove loze, a potom i žitarica koje su bile namijenjene lokalnom tržištu. Zbog barbarskih prodora i ratnih razaranja poljoprivredni usjevi su također stradali. Svoj spas od gladi ondašnje stanovništvo Panonije je tražilo u susjednoj provinciji Dalmaciji, koja je u to vrijeme bila dosta mirna i stabilna. Dok su jedni bježali i zauvijek napuštali Panoniju, dotle su drugi dolazili po živežne namirnice i vraćali se tamo odakle su i krenuli.

Car Konstantin je nastavio da provodi administrativne reforme.⁷⁸ Carstvo je podijelio na četiri prefekture: Galiju, Italiju, Ilirik i Istok. Ilirik je obuhvatao podunavske provincije, te dio balkanskih provincija, izuzev krajnjeg jugoistoka Balkanskog poluostrva. Konkretnije, Ilirik je obuhvatao Dačku i Makedonsku dijacezu.⁷⁹ Ilirikom je zapovjedao *magister militum*. Prefektura Italija je obuhvatala Italiju, najveći dio sjeverne Afrike (osim Egipta i Maroka), Dalmaciju, Panoniju,

⁷⁶ Boris Ilakovac, Rekonstrukcija rimskog tjeska za masline u Mulinama na toku Ugljanu, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, 40, Zadar, 1998, 1-26.

⁷⁷ Ivo Bojanovski, Antička uljara u Mogorjelu i rekonstrukcija njenog torkulara, *Naše starine*, XII, Sarajevo, 1969, 27- 54.

⁷⁸ Eusebije, *Vita Const, passim* - na raznim mjestima ukazivao na administrativne reforme cara Konstantina; Zosim, *Hist Nova* II. 32-34.

⁷⁹ Abraham Rees, *The Cyclopedia or Universal Dictionary of Arts, Sciences, and Literature*, Vol XXX, London, 1819. U prefekturi Ilirik bila je 461 provincija, 29 u prefekturi Italija, 48 u prefekturi Istok, i 29 provincija u prefekturi Galija.

Norik i Reciju. Prefekturi Galiji su pripadale zapadne provincije, odnosno galske, hispanske i britanske. Prefektura Istok je obuhvatala istočne provincije, odnosno ponske, egipatske, trakijske i azijske teritorije. Konstantinova organizacija Carstva nije se uspjela održati u vrijeme njegovih nasljednika. Ne može se precizno reći kada su uslijedile promjene, ali zna se da su polovinom IV stoljeća, prije 357. godine, postojale tri prefektore: Galija, Italija s Afrikom i Ilirikom, te Istok.⁸⁰ Sjedište Italijanske prefektore preneseno je iz Rima u Milano, a potom u Ravenu. Na njihovom čelu nalazili su se prefekti pretorija koji su bili zaduženi za finansije i administraciju. Po hijerarhiji, prefekti pretorija (jedan u Italiji i jedan u Konstantinopolisu) bili su najviši dostojanstvenici u državi, a poslije njih su slijedili gradski prefekti. Ovo nije bio kraj administrativnih reformi. One su bile prisutne i u kasnijim razdobljima, sve do V stoljeća.

Početak IV stoljeća došlo je i do promjena u gradskoj upravi. Uvedena je funkcija *defensor civitatis*, koji je bio na čelu gradske uprave.⁸¹ Ove novine uopće ne iznenađuju, pogotovu ako se ima na umu da su carevi Dioklecijan i Konstantin poduzeli široke mjere za jačanje države.

U vrijeme vladavine Konstancija, Dalmacijom je upravljao prezid Flavije Julije Rufin Sarmentije (*Flavius Julije Rufinus Sarmaticus*), koji je u čast Konstantinovih sinova podigao nekoliko spomenika na području provincije Dalmacije.⁸² Nadimak Novog Vinodolskog pronađena je jedna ploča sa imenom ovog namjesnika. Na osnovu iste može se zaključiti da je on, Flavije Julije Rufin Sarmentije, najvjerojatnije, naredio učvršćivanje bedema oko Vinodolskog, koji je, gledano s aspekta konfiguracije terena, predstavljao veoma pogodan prostor za prodor barbara u provinciju Dalmaciju.⁸³ Provincija Dalmacija je 333. godine pripala Konstantinovom sinu Konstansu koji je iste godine imenovan za cezara. Poslije očeve smrti (337. godine), on je bio vladar Zapada do 350. godine

⁸⁰ Jasna Jelić Radonić, Posvetni natpisi Flavija Julija Sarmentija carevima Konstantu i Konstanciju II u Saloni, *Tusculum*, 5, Solin 2012, 89-102.

⁸¹ Miroslav Katić, Nova razmatranja o kasnoantičkom Jadranu, *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb, 2003, 524. Katić navodi da se početkom IV stoljeća pojavila i funkcija *curator*. Funkcija *curator* pojavila se mnogo ranije, još za vrijeme Flavijevaca.

⁸² S. Mesihović, *Proconsules, legati et praesides. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije*, 254-258.

⁸³ A. Janeš, Nove spoznaje o utvrđi Lopar u Vinodolskom, Preliminarni rezultati arheoloških istraživanja 2011-2013, 9.

kada je ubijen.⁸⁴ Nakon toga, upravu nad Dalmacijom je preuzeo njegov brat Konstancije, koji je ratovao protiv uzurpatora Magnencija. Njihove sukobe su, u značajnoj mjeri, osjetili i stanovnici sjevernih krajeva provincije Dalmacije, jer su glavne bitke vođene u Drugoj Panoniji. Najprije je Magnencije osvojio Sisciju 350. godine, a potom je krenuo ka Sirmijumu. Saznavši za to Konstancije je svoju vojsku prebacio na područje *Cibalae* (današnji Vinkovci). Pošto Magnencije nije uspio osvojiti Sirmijum, on je krenuo na *Mursu* (Osijek), gdje se 351. godine dogodila odlučujuća bitka, u kojoj je nakon teške borbe trijumfovao Konstancije. Godine 353. Konstancije se definitivno riješio Magnencija i tako postao jedini vladar Carstva.⁸⁵ U toku ovih borbi, život na obje strane je izgubilo oko 54.000 vojnika.⁸⁶ Tokom rata iscrpljene su gotovo sve raspoložive finansijske rezerve. Zbog toga je car Konstancije odlučio da poveća poreze ondašnjem stanovništvu provincije Dalmacije, koje je ionako živjelo na granici gole egzistencije.

Počev od 355. godine Carstvo je bilo izloženo velikim vanjskim pritiscima, dotad nezapamćenim od strane barbarskih naroda. U vezi s tim Zosim navodi:

"Konstancijevo Carstvo su trgale barbarske navale Franaka, Alemana i Saksonaca koji su već zauzeli 40 gradova na Rajni, ostavljajući ih u ruševinama i odvođeci bezbroj stanovnika i nečuveni plijen; Kvadi i Sarmati su više nego smjelo pregazili Panoniju i Gornju Meziju; a Perzijanci su uznemiravali Istok."⁸⁷

Iz Zosimovog zapisa vidljivo je da su barbari sve više jačali i hrabro napredovali do svog cilja. Zbog ovakve situacije car Konstancije imenovao je za cezara Julijana 355. godine koji je odmah krenuo protiv Alemana i Franaka u Galiji.⁸⁸ Barbarska pustošenja u susjednim provincijama Panoniji i Gornjoj Meziji, nagovještavala su sve veću opasnost i za samu Dalmaciju, gdje su već, neki od barbarskih naroda, i dospjeli. Vjerovatno su to bili Sarmati (njihov ogranak

⁸⁴ Više o tome: Uroš Milivojević, Poroci cara Konstansa I u istorijama IV veka, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 45, Beograd, 2008, 27-35.

⁸⁵ Arnold H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602, A Social, Economic and Administrative Survey*, London, 1964, 112-13.

⁸⁶ Hrvoje Gračanin, Bitka kod Murse 351. i njezin odjek, *Scrinia Slavonica*, 3/1, Slavonski Brod, 2003, 12-17.

⁸⁷ Zosimus, *New history*, (tr. R.T Ridley), Sydney, 1982, 3.1, 49.

⁸⁸ David S. Potter, *The Roman Empire at Bay 180-395 AD*, London, 2004, 499.

Limiganti) s kojima je Konstancije ratovao iz Sirmijuma i to u dva navrata, 358. i 359. godine i u srednjem Podunavlju.⁸⁹ Konstancije je umro 361. godine u Kilikiji. Naslijedio ga je Julijan (360-363.),⁹⁰ posljednji pripadnik Konstantinove dinastije. U ratu s Alemanima, u Galiji, 357. godine, Julijan je odnio pobjedu. On je bio pobornik stare rimske religije, posebno okrenut ka mitraizmu, ali u isto vrijeme veliki protivnik kršćanstva, i njegovog širenja. Naslijedio ga je car Jovijan,⁹¹ koji je bio ilirskog porijekla. Rođen je u Singidunumu (današnji Beograd). Njegova vladavina je kratko trajala, od 363. do 364. godine. Car Jovijan je ostao upamćen po ponovnom uvođenju kršćanstva kao slobodne religije.⁹² Njegova spoljna politika protiv Perzijanaca nije donijela nikakve pozitivne rezultate, a nova dinastija - Valentijanova, suočila se s još većim nedaćama u Carstvu.

Zaključak

Tetrarhija je imala za cilj efikasniju vojnu i administrativnu organizaciju Carstva. Koliko god da ju je car Dioklecijan zamišljao najboljim sistemom za održivost Carstva, kasnije se pokazalo da je takav oblik vladavine neodrživ. Sve tri tetrarhije trajale su ukupno 31 godinu. Prva, koju je utemeljio Dioklecijan, trajala je 12 godina, i to je vrijeme kada se tetrarhija bazirala na zasluženosti i izbornoj vlasti, na principima koji su trebali osigurati najzaslužnije političke i vojne umove koji bi upravljali Carstvom. Poslije Dioklecijanove abdikacije 305. godine, započela je druga tetrarhija. Ona se pokazala neodrživom i nakon tri godine se raspala. Nastupila je treća tetrarhija, koja je tokom svog postojanja (308-324.), bila prožeta ratnim sukobima, te je pokazala slabosti ovakvog sistema. Njene slabosti su kulminirale izborom maloljetnih careva za suvladare (cezare), čime se pretvarala u dinastičko naslijeđivanje. Tih godina, tačnije 317. provincija Dalmacija je pripala Konstantinu, iako je od 308. bila pod vlašću Licinija. Četvrtim

⁸⁹ A. Marcelinus, XVI 10, 20; XVII 12, 5; XIX 11.

⁹⁰ F. Meijer, *Emperors don't die and bed*, 131-133.

⁹¹ A. Marcelinus, *Res Gestae* XXVI 5.12-13.

⁹² A. Marcelinus, *Res Gestae* XXVI 5.12-13; Nicholson Oliver, *The 'Pagan Churches' of Maximinus Daia and Julian the Apostate*, *The Journal of Ecclesiastical History*, vol. 45, Cambridge University Press, 1994, 1-10.

i konačnim porazom Licinija (324.), nakon 16 godina, prestala je treća tetrahija, a jedini vladar je ostao Konstantin.

Do polovine IV stoljeća, prilike u provinciji Dalmaciji bile su dosta stabilnije u odnosu na susjedne provincije. Međutim, od 351. godine prilike postaju nepovoljnije, što se najbolje manifestuje kroz privredu, odnosno smanjen priliv srebra i olova iz Argentarije u panonske kovnice. Također, primorski gradovi postaju sigurniji zbog trgovine, dok je u unutrašnjosti došlo do nesigurnosti saobraćaja i na taj način smanjenog priliva novca. Provincija Dalmacija počinje osjećati veću krizu u vrijeme Konstancija II koji je ratovao u Drugoj Panoniji, zbog čega je povećan porez stanovništvu provincije Dalmacije, a narednih decenija ona će postati primamljivo tlo za barbarske narode.

THE ROMAN PROVINCE OF DALMATIA DURING CONSTANTINE THE GREAT AND HIS HEIRS

Summary

Tetrarchy was aimed at more efficient military and administrative organization of the Empire. As much as Diocletian thought about tetrarchy as the best system for the Empire's sustainability, it later proved that such a form of rule was unsustainable. All three tetrarchies lasted for a total of 31 years. The first, founded by Diocletian, lasted for 12 years, and that was the time when tetrarchy was based on deserved and electoral authority, on the principles that should provide the most talented political and military minds to govern the Empire. After Diocletian's abduction in 305th year, the second tetrarchy started. It turned out to be unsustainable and after three years it broke up. The third tetrarchy appeared which during its existence (308-324), was pervaded by war conflicts, and showed weaknesses in such a system. Its weaknesses culminated in the election of juvenile emperors for co-rulers (Caesars), thus transforming themselves into the dynastic legacy. Those years, or more precisely in 317th year, the province of Dalmatia belonged to Constantine, although from 308th it

was under the rule of Licinius. The fourth and final defeat of Licinius (324), after 16 years, the third tetrarchy ceased, and Constantine remained as the only ruler.

By the middle of the IV century, the conditions in the province of Dalmatia were much more stable in relation to neighboring provinces. However, from 351st year the circumstances become more unfavorable, which is best manifested through the economy, i.e. the decreased inflow of silver and lead from Argentaria to Pannonian mints. Also, coastal cities become safer for trade, while inland traffic has been insecure and thus reduced cash inflows. The Province of Dalmatia begins to feel a greater crisis at the time of Constantine II who waged wars in the Second Pannonia, which is why the tax on the population of the province of Dalmatia was increased and in the next decades it will become a tempting land for barbarian peoples.

BIBLIOGRAFIJA

Izvori

1. Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri. Ammianus Marcellinus in three volumes, in: Loeb Classical Library*, (tr. J. C. ROLFE) London: Heinemann, 1939.
2. Eusebius, *Ecclesiastical History I-II*, X 5, (ed. and tr. K. LAKE - J.E.L. OULTON), Cambridge Mass - London, 1926 - 1932.
3. Eusebius, *Pamphili Vita Constantini et Panegyricus atque Constantini ad sanctorum Coetum oratio*, (ed. F. A. HEIRICHEN), Lipsiae, 1869.
4. Lactantius, *De mortibus persecutorum*, (ed. J. L. CREED), Oxford, 1989.
5. Zosimus, *Histoire nouvelle*, Tome I, II 20, 1, (Livres I et II), (ed. F. PASHOUD), Paris, 1971.
6. Zosimus, *New history*, (tr. R.T RIDLEY), Sydney, 1982.

Literatura

1. Abramić, Mihovil, O povjesti kršćanstva u Saloni, u: *Antička Salona*, (ur. Nenad Cambi), Split, 1991.
2. Aldrete, Gregory S, *Daily Life in the Roma City: Rome, Pompeii and Ostia*, Westport, CT: Greenwood Press, 2004.
3. Barnes, Thomas, *Constantine and Eusebius*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981.
4. Baum, Milica, Župa Soli, *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*, I, Zavičajni muzej u Tuzli, Tuzla, 1957, 7-39.
5. Bratož, Rajko, Crkvenopolitični in kulturnozgodovinski odnos med Sirmijem in Akvilejo, *Zgodovinski časopis*, 4/37, Ljubljana, 1983, 259-272.
6. Bendarević, Tatjana, Ostava bronzanog novca 4. veka iz Srema, *Numizmatičar*, 30, Beograd, 2012, 173-194.
7. Bojanovski, Ivo, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, ANU BiH, Djela XLVII, CBI 2, Sarajevo, 1974.

8. Bojanovski, Ivo, Antička uljara u Mogorjelu i rekonstrukcija njenog torkulara, *Naše starine*, XII, Sarajevo, 1969, 27-54.
9. Bulić, Frane, Bervaldi, Josip, *Kronotaksa solinskih biskupa*, Zagreb, 1912-1913.
10. Bulić, Frane, M. *AVRELIVS IVLVS. Praeses provinciae Dalmatiae*, *Bullettino di archeologia e storia Dalmata XXXVII*, 1914, 118-121.
11. Bulić, Davor, Kontinuitet i diskontinuitet naseljenosti Istre na razmeđu prapovjesti i antike, *Tabula*, 12, Pula, 2014, 65-78.
12. Cambi, Nenad, Dioklecijan u Splitu, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 42, Zagreb 2010, 169 - 193.
13. Cermanović Kuzmanović, Aleksandrina, Područje Pljevalja u rimsko i ranovizantijsko doba, u: *Istorija Pljevalja* (ur. Slavenko Terzić), Pljevlja, 2009, 51-67.
14. Chamontin, Catherine, *Velike civilizacije svijeta*, Rijeka, 2005.
15. Etches, Stephen, *Pregled povijesti crkve*, Church History, Krapina, 2005.
16. Ćurčić, Vejsil, Prilozi poznavanju prehistorijskog rudarstva i talioničarstva brončanog doba u Bosni i Hercegovini, 'Glasnik Zemaljskog muzeja' Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1908, 77-90.
17. Gabričević, Branimir, *Studije i članci o religijama i kultovima antičkog svijeta*, Split, 1987.
18. Gabričević, Branimir, Kršćanstvo u Iliriku do dolaska Slavena, u: *Antička Salona*, Split, 1991, 327-352.
19. Gračanin, Hrvoje, Bitka kod Murse 351. i njezin odjek, *Scrinia Slavonica*, sv. 3, br.1, Slavonski Brod, 2003, 9-29.
20. Gračanin, Hrvoje, Kršćanstvo i crkva u kontinentalnoj Hrvatskoj u ranom srednjem vijeku (VI-XI st.), *Crkvena kulturna dobra Analecta*, 6, Godišnjak Ureda za kulturna dobra Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb, 2008, 70-84.
21. Gračanin, Hrvoje, Rimske prometnice i komunikacije u kasnoantičkoj južnoj Panoniji, *Scrinia Slavonica*, sv. 10, br. 1, Slavonski Brod, 2010, 9-69.
22. Gračanin, Hrvoje, Crkveni ustroj u kasnoantičkoj južnoj Panoniji, *Croatica christiana periodica*, 38/73, Zagreb, 2014, 1-12.
23. Grant, Michael, *The Emperor Constantine*, London, 1993.

24. Hoti, Marina, Sisak u antičkim izvorima, *Opuscula archaeologica*, vol. 16, Zagreb, 133-163.
25. Ilakovac, Boris, Rekonstrukcija rimskog tijeska za masline u Mulinama na otoku Ugljanu, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, 40, Zadar, 1998, 1-26.
26. Imamović, Enver, Rimske rudarske ceste na području Bosne i Hercegovine, *Prilozi*, Časopis Instituta za istoriju u Sarajevu, XX/21, Sarajevo, 1985, 31-52.
27. Imamović, Mersiha, Omerčević, Bego, Urbanizacija bosanskohercegovačkih prostora u vrijeme rimske uprave, *Acta Illyrica*, 1, Sarajevo, 2017, 56-78.
28. Jagentaufel, Adolf, *Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian*, Schriften der Balkankommission; Antiquarische Abteilung. XII, Wien, 1958.
29. Janeš, Andrej, Nove spoznaje o utvrđi Lopar u Vinodolskom, Preliminarni rezultati arheoloških istraživanja 2011-2013, *Vinodolski zbornik*, 15, Crikvenica, 2014, 17-30.
30. Jarak, Mirja, Povijest kršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske, u: *Od Nepobjedivog Sunca do Sunca Pravde: rano kršćanstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 1994, 17-39.
31. Jelić Radonić, Jasna, Posvetni natpisi Flavija Julija Sarmentija carevima Konstantu i Konstanciju II u Saloni, *Tusculum*, 5, Solin, 2012, 89-102.
32. Jeremić, Miroslav, *Sirmium-grad na vodi. Razvoj urbanizma i arhitekture od I do VI veka*, Beograd, 2016.
33. Jones, Arnold, H. M. *The Later Roman Empire 284-602, A Social, Economic and Administrative Survey*, London, 1964.
34. Jozić, Branko, Isus je Božji sin. Ogljed o genezi arijanizma, *Crkva u svijetu*, vol 27, br.1-2, Split, 1992, 65 - 77.
35. Katić, Miroslav, Nova razmatranja o kasnoantičkom gradu na Jadranu, *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb, 2003, 523 - 528.
36. Kienast, Dietmar, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, 2, durchgesehene und erweiterte Auflage, Darmstadt, 1996.

37. Lalošević, Vesna, Progonitelji kršćana u predaji salonitansko – splitske crkve, Znakovi i riječi. *Signa et litterae*, Zbornik projekta „*Mythos - cultus - imagines deorum*“, Zagreb, 2013, 171-190.
38. Marin, Emilio, Biskupi Venantius, Domnio i Primus; u: *Starokršćanska Salona*, Latina et Graeca, Zagreb, 1988, 24-27.
39. Meijer, Fik, *Emperors don't die and bed*, London 2004.
40. Mesihović, Salmedin, *Proconsvles, legati et praesides. Rimski namjesnici Ilirika, Gornjeg Ilirika i Dalmacije*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Prvo izdanje, Sarajevo, 2014.
41. Migotti, Branka, Dalmacija na razmeđu Istoka i Zapada u svjetlu međusobnog odnosa jaderske i salonitanske ranokršćanske crkve, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, XXIV – XXV Zagreb, 1991-1992, 163 – 182.
42. Mirković, Miroslava, Co-Regency: Constantine and Licinivs and the political division of the Balkans, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 49, Beograd, 2012, 7-18.
43. Mirković, Miroslava, *Pozno Rimsko carstvo. Od Dioklecijana do Teodorikova osvajanja Italije 284-493.*, Beograd, 2016.
44. Milivojević, Uroš, Poroci cara Konstansa I u istorijama IV veka, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 45, Beograd, 2008, 27-35.
45. Miškec, Alenka, Die Fundmünzen der römischen Zeit in Kroatien, *Abteilung*, XVIII, Istrien, Mainz, 2002, 177-194.
46. Mócsy, András, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London – Boston, 1974.
47. Oliver, Nicholson, The 'Pagan Churches' of Maximinus Daia and Julian the Apostate, *The Journal of Ecclesiastical History*, vol. 45, Cambridge University Press, 1994, 1-10.
48. Novak, Grga, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb, 1944.
49. Odahl, Charles M., *Constantine and the Christian Empire*, London, 004.
50. Omerčević, Bego, Stanje u provinciji Dalmaciji u prvoj polovini V stoljeća, *Društvene i humanističke studije*, 2, Tuzla, 2017, 195-210.
51. Ostrogorski, Georgije, *Istorija Vizantije*, Beograd, 1969.

52. Ostrogorski, Georgije, *Povijest Bizanta 324-1453*, Zagreb, 2002.
53. Pantelić, Svetlana, Flavije Valerije Konstantin (306-337.), *Bankarstvo 5*, Beograd, 2013, 137-147.
54. Pašalić, Esad, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1960.
55. Paškvalin, Veljko, *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone: Arheološka istraživanja kasnoantičkog kršćanstva u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2003.
56. Pavlović, Ana, Numizmatički nalazi s lokaliteta Šepkovčica, *Opuscula Archeologica*, 35, Zagreb, 2011, 263-296.
57. Pohlsander, Hans A., *The Emperor Constantine*, New York, 2004.
58. Potter, David S., *The Roman Empire at Bay 180-395 AD*, London, 2004.
59. Rapan Papeša, Anita, Topografija Cibala u kasnoj antici, *Opuscula Archaeologica*, 35, Zagreb, 2011, 189 -224.
60. Rees, Abraham, *The Cyclopedia or Universal Dictionary of Arts, Sciences, and Literature*, Vol XXX, London, 1819.
61. Rochette, Bruno, Language Policies in the Roman Republic and Empire, in: *A Companion to the Latin Language* (tr. J. Clackson), Blackwell, 2011.
62. Sergejevski, Dimitrije, *Vodič po zbirci kamenih spomenika Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Sarajevo, 1947.
63. Schaff, Philip, *History of the Christian Church, Nicene and Post - Nicene Christianity: From Constantine the Great to Gregory the Great A.D. 311-590*, Vol. 3. Peabody: Hendrickson Publishers 1996.
64. Dvoržak Schrunk, Ivančica, Dioklecijanova palača od 4. do 7. st., *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 3. ser sv. XXII, Zagreb, 1989, 91-102.
65. Smirnov Brkić, Aleksandra, *Religijska slika rimske provincije Pannonia Secunda u 4. veku nove ere*, (doktorska disertacija), Novi Sad, 2015.
66. Šaćić, Amra, Vjerska politika Konstantina velikog od dolaska na vlast do bitke kod Milvijskog mosta kroz vizuru savremene antičke historiografije, u: *Zbornik radova Zemlje antičkog Ilirika prije i poslije Milanskog edikta*, Sarajevo, 2013, 61-71.
67. Škegro, Ante, *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*, Zagreb, 1999.

68. Šomet de Fose, Putovanje po Bosni 1807. i 1808., Paris 1922. (prev. Milenko S. Filipović, Šomet de Fose i njegovo delo o Bosni), *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1971, 179-219.
69. Tanner, Norman P., *Decrees of the Ecumenical Councils*, Georgetown University Press, 1990.
70. Treadgold, Warren T., *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, 1997.

Web izvori:

1. <http://www.wildwinds.com/coins/ric/constans/i.html>
2. http://www.wildwinds.com/coins/ric/constantius_II/i.html, RIC VII 284

UDK 94

ISSN 2303-7539

**DRUŠTVO HISTORIČARA TUZLANSKOG KANTONA
ODSJEK ZA HISTORIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U TUZLI**

HISTORIJSKA MISAO HISTORICAL THOUGHT

4

HISTORIJSKA MISAO, GOD. IV, BR. 4, 1-277, TUZLA, 2018.